

РОЗДІЛ V. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

УДК 371.035

DOI <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2022-3-16>

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДИ У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Бабкіна М. І.*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов**Інститут гуманітарних і соціальних наук
Національного університету «Львівська політехніка»**вул. Бандери, 12, Львів, Україна**orcid.org/0000-0002-6403-2226**babkina_m@ukr.net*

Ключові слова: громадянська активність, громадянське суспільство, соціальна взаємодія, проектна діяльність, волонтерство.

У статті досліджено особливості формування громадянської активності молоді у процесі соціальної взаємодії. Розглянуто трактування понять «активність» і «громадянськість». Проаналізовано наукові підходи до висвітлення явища громадянської активності, розкрито її значення як основи формування громадянського суспільства та форми соціальної взаємодії. На підставі проведеного аналізу наукових досліджень визначено сутність поняття «громадянської активності» як критерію активної громадянської позиції, яка є психологічною налаштованістю, внутрішньою готовністю та мотивованою спрямованістю особистості до діяльності в соціальному середовищі, здатністю до соціальної взаємодії та до участі в суспільно важливих процесах, реалізуючи здобуті громадянські знання, власні права й обов'язки. Зазначено, що громадянська активність охоплює різні види колективної діяльності в суспільстві та набуває різних форм. Установлено показники громадянської активності.

Наголошено, що постає необхідність переосмислення молодими громадянами внутрішньої мотивації до активної діяльності в соціальному середовищі. Це залежить від створення мотиваційних чинників, на яких будуть базуватися їх почуття обов'язку, відповідальності, патріотизму, вирішення непростих дилем морального вибору. Підкреслено, що ефективність формування громадянської активності молоді у процесі соціальної взаємодії значним чином залежить від запровадження на державному рівні різних програм, проектів, інноваційних педагогічних технологій. Саме тут необхідні умови створюються шляхом організації проектної діяльності як ефективної технології, у процесі якої молодь залучається до осмисленої громадянської активності, набуває досвіду соціальної взаємодії у вирішенні суспільних проблем, має можливість для самореалізації. Розглянуто волонтерство як добровільну суспільно корисну діяльність, яка є однією з форм благодійності та підвалин громадянського суспільства.

FORMATION OF YOUTH CIVIC ACTIVITY IN THE PROCESS OF SOCIAL INTERACTION

Babkina M. I.

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Institute of the Humanities and Social Sciences
of Lviv Polytechnic National University
Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6403-2226
babkina_m@ukr.net*

Key words: *civic activity, civil society, social interaction, project activity, volunteering.*

The article examines the peculiarities of the formation of civic activity of youth in the process of social interaction. The interpretation of the concepts “activity” and “citizenship” is considered. Scientific approaches to highlighting the phenomenon of civic activity are analyzed, its importance as the basis of the formation of civil society and forms of social interaction are revealed. On the basis of the analysis of scientific research, the essence of the concept of “civic activity” as a criterion of an active civic position is determined, which is a psychological attitude, internal readiness and motivated orientation of an individual to work in the social environment, the ability to social interaction and to participate in socially important processes, realizing the acquired civic knowledge, own rights and responsibilities. It is noted that civic activism encompasses various types of collective activity in society and takes different forms. Indicators of civic activity have been established.

It is emphasized that there is a need for young citizens to rethink their internal motivation for active activities in the social environment. This depends on the creation of motivational factors, which will be based on their sense of duty, responsibility, patriotism, solving difficult moral choice dilemmas. It is emphasized that the effectiveness of the formation of civic activity of young people in the process of social interaction depends to a large extent on the introduction at the state level of various programs, projects, and innovative pedagogical technologies. It is here that the necessary conditions are created by organizing project activity as an effective technology, in the process by which young people are involved in meaningful civic activity, gain experience in social interaction in solving social problems, and have the opportunity for self-realization. Volunteering is considered as a voluntary socially useful activity, which is one of the forms of charity and the foundations of civil society.

Постановка проблеми. Політичні події та соціальні зміни, що відбуваються в Україні, вимагають формування активного громадянина, який розуміє спрямованість громадянських знань, усвідомлює сутність різних суспільних процесів, знає свої права й обов’язки, здатний до соціальної взаємодії та до вирішення суспільно важливих проблем своєї країни.

Актуальність формування громадянської активності молоді в сучасних умовах зумовлена потребою державотворчих процесів, що базуються на демократичних засадах і цінностях, для зміцнення та розвитку демократичної суверенної держави з високим рівнем активності громадян-

ського суспільства. У процесі трансформації громадянського суспільства постає необхідність переосмислення молодими громадянами внутрішньої мотивації до активної діяльності в соціальному середовищі. Це залежить від створення мотиваційних чинників, на яких будуть базуватися їхні почуття обов’язку, відповідальності, патріотизму, вирішення непростих дилем морального вибору в цей складний для України час.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблему громадянської активності особистості висвітлюють у своїх дослідженнях О. Балакірева, Н. Бойко, Є. Бородін, І. Букреєва, Д. Дмитрук, І. Костенок, М. Остапенко, О. Равчев, Е. Татай,

І. Хохич, О. Шалич та інші. Значення громадянської активності як основи формування громадянського суспільства та проблему її стимулювання в соціумі розкриває М. Остапенко [7], як політичне явище досліджує Е. Татай [9], як один з індикаторів інтенсивності муніципальних процесів в Україні висвітлює В. Костенок [6].

У своїх дослідженнях О. Равчев і О. Шамич аналізують різні підходи до визначення понять «громадянська активність» і «громадська активність» [8; 10], Є. Бородін й І. Хохич дають визначення поняттям «активність молоді» й «участь молоді» у молодіжній політиці [4]. Динаміку громадянської активності в Україні подають у своїй публікації О. Балакірева та Д. Дмитрук [2]. Особливості громадянської активності українців онлайн розкриває Н. Бойко [3]. Отже, наукові підходи щодо висвітлення явища громадянської активності як основи формування громадянського суспільства та форми соціальної взаємодії досить багатогранні.

Метою статті є визначення змісту поняття громадянської активності та розкриття особливостей формування громадянської активності молоді у процесі соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Розвиток правової демократичної держави базується на активній участі її громадян у всіх сферах життя. Саме тому проблема активізації громадянського суспільства не втрачає своєї актуальності. Швидкий розвиток суспільства в усіх сферах діяльності спричиняє зростання ролі молоді в суспільно-політичному житті як перспективної, динамічної, соціально-демографічної групи.

Щоб визначити поняття громадянської активності, насамперед доцільно розглянути трактування термінів «активність» і «громадянськість». Активність трактують як здатність особистості до цілеспрямованої діяльності та планомірного перетворення нею навколишнього середовища та самої себе, до взаємодії в соціальному середовищі, що складається із практичних навичок участі в суспільному житті; як особливий стан психіки особистості, що базується на її потребах і зацікавленнях, внутрішній готовності до дії, ставленні до різних аспектів життєдіяльності, здатності реалізувати свої потенційні можливості. Як зазначають Є. Бородін та І. Хохич, активність є свідомою цілеспрямованою діяльністю молодої людини чи групи молодих людей, що впливає на чісь життя, на життєдіяльність суспільства й орієнтована на дотримання високої якості соціальних умов, власну соціалізацію, формування соціальних якостей, ініціативність, залучення до процесів у державному управлінні та громадянському суспільстві [4, с. 26].

Громадянськість розглядається як світоглядно-психологічна характеристика особистості,

що зумовлена її державною самоідентифікацією, здатністю до активної суспільної діяльності, готовністю до реалізації своїх прав і обов'язків, повагою до прав і обов'язків інших громадян, відповідальністю перед суспільством за свої вчинки. Як стверджує І. Букреева, громадянськість – ціннісна система людини з її інтересами, принципами, переконанням, ідеалами, яка спонукає до дії в системі «особистість – суспільство – держава» [5, с. 88]. Аналіз педагогічних джерел дає змогу розглядати формування громадянськості як комплексний процес, який ґрунтується на демократичних цінностях, фундаментальних принципах прав і обов'язків людини, знаннях і навичках, необхідних для свідомої та дієвої громадянської активності молодого покоління. Пріоритетними цінностями громадянськості є суспільне благо, права й обов'язки людини, рівність перед законом, свобода вибору, плюралізм поглядів, патріотизм.

У наукових дослідженнях є різні підходи до визначення змісту поняття «громадянська активність». Так, на думку М. Остапенко, громадянська активність, яка містить показники громадянськості, є головним стрижнем, що визначає цінність і цілісність особистості [7]. Як стверджує І. Костенок, громадянська активність детермінується громадянськістю особистості, усвідомленням особистістю себе громадянином певної держави, учасником правових відносин між ним і державою [6]. Громадянську активність І. Букреева розглядає як спосіб життєдіяльності суб'єкта, який полягає у свідомій спрямованості його діяльності на перетворення соціальних умов згідно з нагальними потребами, інтересами, цілями й ідеалами, у висуненні та реалізації соціальних ініціатив, участі у вирішенні актуальних суспільних завдань [5]. Громадянську активність Е. Татай трактує як легальну діяльність і комунікацію громадян із метою виявлення та вирішення соціальних проблем, а також впливу на ухвалення та реалізацію рішень органів влади, за умови, що ці громадяни не є представниками політичної еліти та не отримують оплату за суспільно-політичну діяльність [9].

Деякі науковці у своїх дослідженнях розмежовують поняття «громадянська активність» і «громадська активність». На думку О. Равчева, «громадянська активність» виступає в контексті діяльності особи як громадянина певної держави, а громадська активність виступає в контексті діяльності особи як представника певної громади. Автор зазначає, що складність чіткого розмежування цих понять полягає в тому, що часто громада та держава продукують тотожні запити на відповідну діяльність із боку особи [8, с. 123]. Громадську активність О. Шалич трактує як

якість особистості, яка виявляється в її здатності впливати на суспільне життя; задовольняти власні потреби й інтереси, реалізовувати інтереси та цілі певної спільноти, вирішувати суспільно значущі завдання, ініціювати зміни у процесі відносин із навколишнім світом; прагненні діяти на користь суспільства; поважати та приймати права й обов'язки члена суспільства [10]. Отже, дослідники виокремлюють спільну складову частину в цих поняттях – діяльність, яка спрямована на виконання суспільних функцій.

Громадянська активність особистості спрямована на розв'язання суспільних проблем у процесі соціальної взаємодії для досягнення спільної мети, охоплює різні види колективної діяльності (суспільно-політичну, інформаційну, екологічну, економічну, соціальну, культурологічну, гуманітарну тощо) і набуває різних форм (інформаційна діяльність, написання листів, петицій, звернень, організація інтерв'ю та пресконференцій, громадянські слухання, благодійні акції, екологічні рухи, акти громадянської непокорності, участь у місцевому самоврядуванні, виборах, мітингах, обговоренні та розробленні законів, програм, проєктів, зміні чи відхиленні правових актів, висунення ініціатив, членство в асоціаціях тощо).

У сучасних дослідженнях акцентують на ролі окремої особистості у процесі соціальної взаємодії, беручи до уваги її інтереси, потреби, бажання, готовність виконувати свої обов'язки, обстоювати свої права. Саме тому громадянська активність спрямована не лише на реалізацію суспільних інтересів і потреб, а й на реалізацію інтересів особистості як активного учасника соціальної взаємодії, здатного впливати на суспільні рішення.

Громадянська активність як цілеспрямована та мотивована діяльність особистості зумовлює формування її громадянської позиції, яка є стійким компонентом внутрішньої структури особистості, що визначає вмотивовану спрямованість її діяльності та реалізацію особистісних цінностей, власних прав, свобод і обов'язків. Це система ціннісних і соціальних орієнтацій і ставлень особистості до суспільства, нації, держави, до себе як до громадянина [1, с. 269]. Отже, активна громадянська позиція особистості визначається рівнем громадянської активності в соціальному середовищі.

Громадянська активність – це багатогранне явище суспільної діяльності, для якої характерні такі показники: реалізація громадянських знань, власних прав, свобод і обов'язків; ініціативність; здатність до соціальної взаємодії, самоактуалізації та лідерства в колективі; уміння самостійно робити вибір і ухвалювати рішення; високий рівень громадянської свідомості; вимогливість і соціальна відповідальність; умотивована інформаційна діяльність; інтерес до суспільної діяльності тощо.

Отже, на підставі проведеного аналізу наукових досліджень визначаємо зміст поняття «громадянська активність». Громадянська активність як один із критеріїв активної громадянської позиції – психологічна налаштованість, внутрішня готовність і мотивована спрямованість особистості до діяльності в соціальному середовищі, ініціативність, прояви самоактуалізації та лідерства, уміння самостійно робити вибір і ухвалювати рішення, здатність до соціальної взаємодії та до участі в суспільно важливих процесах, реалізуючи здобуті громадянські знання, власні права й обов'язки.

Для виховання активного громадянина, окрім здобутих знань, велике значення має набуття громадянських навичок, залучення його до активної участі в суспільному житті своєї громади та країни. Громадянські навички дають можливість особистості реалізувати громадянські ідеали. У громадянських ідеалах особистості виражаються її фундаментальні переконання, погляди, позиція. Отже, постає необхідність формування нового типу громадянина – не тільки обізнаного, а й активного, здатного зробити особистий внесок у життя своєї спільноти, країни та цілого світу. Як зазначає І. Костенок, принципово важлива спроба відійти від розуміння ролі громадянина як пасивного продукту громадських структур, а вбачати в його діяльності передусім активного суб'єкта творення, легітимації та трансформації не лише громадських, а й суспільно-політичних структур [6].

У своїх дослідженнях науковці дотримуються думки про створення необхідних умов для розвитку громадянської активності молоді. Великого значення, як зазначає М. Остапенко, набувають розроблення соціальних технологій активізації державної політики з розвитку інституціональної системи громадянського суспільства; пошук і обґрунтування адекватних сучасному етапу розвитку українського суспільства принципів стимулювання індивідуальних і колективних форм громадянської активності; організація громадянської просвіти; обмін позитивним досвідом між різними регіонами країни; вивчення і запозичення зарубіжного досвіду; популяризація інституту волонтерства тощо [7].

Традиційні форми активної громадянської участі молоді залишаються і надалі актуальними в сучасному суспільстві, однак в епоху інформаційно-комунікаційних технологій набуває значення активність у соціальних мережах. У своїй публікації Н. Бойко досліджує громадянську активність українців в інтернеті, який виступає інструментом демократизації сучасного суспільства, надаючи активним соціальним суб'єктам різноманітні важелі впливу на суспільний процес у сучасному світі, збагачуючи арсеналом засобів контролю за

владою та посадовцями, розширюючи можливість громадянської взаємодії. Як стверджує автор, більшість українців нині виявляють громадянську активність онлайн. Приблизно 64,5% українських користувачів інтернету використовують Мережу для задоволення потреб в отриманні соціально-політичної інформації; формальної та неформальної онлайн-взаємодії з державними органами, недержавними та міжнародними організаціями; неформального спілкування в Мережі з питань громадянсько-політичної проблематики; пошуку однодумців, ініціювання та підтримки соціально-громадянських заходів, ініційованих онлайн; суспільного контролю за діяльністю державних установ і посадовців тощо [3, с. 63].

Ефективність формування громадянської активності молоді у процесі соціальної взаємодії значним чином залежить від запровадження на державному рівні різних програм, проєктів, інноваційних педагогічних технологій. Саме тут необхідні умови створюються шляхом організації проєктної діяльності як ефективної технології, у процесі якої молодь залучається до осмисленої громадянської активності, набуває досвіду соціальної взаємодії у вирішенні суспільних проблем, має можливість для самореалізації.

Проєктна технологія ґрунтується на позиціях педагогіки прагматизму, що дозволяє реалізувати принцип «навчання за допомогою діяльності», де діяльність розглядається як творча й активна робота. Її перевагами є те, що молодь навчається і діє в мікросоціальному середовищі, отримує практичні навички, має можливість перевірити теоретичні надбання на практиці. Це насамперед колективна діяльність, де вирішують поставлені завдання відповідно до цілей проєкту.

Необхідною умовою досягнення мети проєкту є добровільна участь. Саме принцип добровільності, ґрунтований на мотиваційних імпульсах конкретної особистості, дозволить ефективно використати творчий та інтелектуальний потенціал кожного члена команди, що бере участь у реалізації проєкту. Група загалом має нести відповідальність за досягнення спільних цілей, а кожен учасник має відповідати за свою частину роботи.

Початковий етап роботи над проєктом має на меті набуття певних знань і вмінь, які необхідні для компетентної суспільно активної роботи. Отже, організація проєктної діяльності передбачає проведення навчальних тренінгів. Попередня підготовка учасників відіграє важливу роль у реалізації конкретного проєкту. Окрім того, у процесі проєктної діяльності учасники потребують компетентної допомоги від суб'єктів соціальної взаємодії, яка полягає в тому, щоб допомогти спланувати роботу над вирішенням певної проблеми, надати необхідну пораду та різнобічну

інформацію щодо шляхів її вирішення, поділитись досвідом, сприяти налагодженню контактів зі спеціалістами тощо.

Метою цих тренінгів є формування в молоді вміння чітко визначити проблему, вирішення якої актуально для громади; формування навичок роботи з різними джерелами інформації; ознайомлення з типами інформаційних потоків для виокремлення важливих постачальників необхідної інформації з конкретної проблеми дослідження; розвиток навичок систематизувати, узагальнювати, класифікувати та критично осмислювати здобуту інформацію щодо обраної проблеми, створювати реферативні, оглядові й аналітичні документи, писати офіційні листи, звернення, проводити телефонні переговори, набувати досвіду організації ділових зустрічей, проводити опитування, анкетування, ознайомлюватися із правилами ділового етикету, зі структурами органів місцевої влади, із громадськими організаціями тощо.

Під час вибору проблеми необхідно враховувати деякі чинники: її актуальність для місцевої громади; перспективність, реальність і законність процесу вирішення проблеми. У процесі пошуку необхідної інформації для успішної реалізації проєкту учасники можуть активно залучати суб'єктів соціальної взаємодії. Це надасть змогу згуртувати колектив для подальшої роботи над проєктом, спрямованим на вирішення важливих для громади проблем. Оптимальним було б вирішення проблеми, яке передбачало б поєднання діяльності учасників із владними та комерційними структурами, фондами, громадськими організаціями, засобами масової інформації тощо.

Для вирішення обраної проблеми робоча група може вдаватися до організації відповідних заходів: публікації своїх пропозицій у засобах масової інформації; проведення виступів на радіо та телебаченні; написання листів-звернень до громади, місцевих органів законодавчої та виконавчої влади, до громадських організацій, фондів тощо. Під час дослідження проблем громади молодь вчиться розуміти складність і взаємозалежність соціальних проблем, набуває навичок толерантного ставлення до поглядів і позицій інших людей.

Отже, проєктна діяльність передбачає інтеграцію та безпосереднє застосування набутих знань і вмінь, спрямованих на набуття досвіду соціальної взаємодії, сприяє навчанню демократичного громадянства. Така діяльність спонукає молодь до самовизначення та самореалізації, сприяє формуванню в неї громадянських якостей, компетентностей і громадянської активності, допоможе усвідомити себе повноцінними і рівноправними членами громади, що надасть змогу брати активну участь у вирішенні соціальних проблем.

Ще одним проявом громадянської активності молоді є волонтерство як добровільна суспільно корисна діяльність, яка є однією з форм благодійності та підвалин громадянського суспільства. Сфера діяльності волонтерських рухів різноманітна: просвітництво, соціально-правовий захист, боротьба з негативними соціальними явищами, організація дозвілля тощо. Волонтерська діяльність визнана на державному рівні, що знаходить підтвердження в законодавчих документах, де зазначено, що вона визначається як необхідна суспільно корисна праця. Волонтерська діяльність як одна з форм громадянської активності визначена стратегічним пріоритетом державної політики, що сприяє розвитку громадянського суспільства в Україні. Волонтерство розглядається як засіб соціалізації, отримання нових громадянських знань, навичок і досвіду соціальної взаємодії.

У зв'язку із сучасною ситуацією в Україні громадянська активність молоді зростає шляхом участі у волонтерських організаціях, які мають високу довіру, що позитивно впливає на формування соціальних мереж і розширює простір для ініціативи. За результатами досліджень, як зазначають О. Балакірева та Д. Дмитрук, у 2019 р. було зафіксовано, що формується прошарок членів суспільства з «активною волонтерською позицією» – 27,4%, а з «дуже активною» – 11,3%, що готові до різних форм волонтерської діяльності. Це переважно доросле економічно активне населення віком до 50 років і студентство. Більш вагомим цей прошарок виявляється в західних і центральних областях країни, найменше – на Півдні України та на Донбасі [2, с. 166–168].

У сучасних умовах молодь активно долучається до волонтерського руху, який має на меті допомагати українським військовим в отриманні обмундирування, транспортних засобів, техніки, маскувальних сіток тощо. Волонтерські групи допомагають громадянам, які вимушено залишили свої домівки, у пошуку житла, речами першої потреби, харчовими продуктами тощо. Пошук

вирішення окремих волонтерських завдань формує в молоді стійку потребу в постійному діалозі між суб'єктами – учасниками соціальної взаємодії та стимулює процес активних дій.

Отже, нині в Україні масові прояви волонтерських рухів, базовані на альтруїстичних принципах, дають надію на об'єднання багатоетнічного населення в єдину українську націю, формуючи єдиний державний патріотизм навколо основних символів української державності.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Формування громадянської активності молоді розглядаємо як багатоаспектний процес, який перебуває під впливом низки чинників, що взаємодіють, є продуктом широкого комплексу освітніх і виховних заходів, вимагає запровадження на державному рівні різних програм, проєктів, інноваційних педагогічних технологій тощо. До таких виховних технологій належить проєктна діяльність, волонтерські рухи, що передбачає залучення молоді до активної суспільної діяльності та соціальної взаємодії. Така діяльність формує гуманістичну спрямованість молоді, прояви солідарності, благодійності, взаємодопомоги, безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших.

На підставі педагогічних досліджень можемо стверджувати, що підвищення рівня політичної та правової культури стимулює громадянську активність молоді, робить її не пасивним спостерігачем подій, які відбуваються у країні та світі, але її активним учасником. Саме тому актуальною є проблема громадянського виховання молоді у процесі соціальної взаємодії, залучення її до системи суспільних відносин, засвоєння нею системи знань, цінностей, норм поведінки, притаманних суспільству.

Дослідження процесу формування громадянської активності молоді свідчить про необхідність подальшого вивчення цілісної системи змісту громадянського виховання, ролі соціального середовища як вагомого чинника соціалізації, гуманізації взаємин особистості та суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкіна М. Формування активної громадянської позиції особистості підлітка в соціальному аспекті. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2012. Вип. 2 (7). С. 268–272.
2. Балакірева О., Дмитрук Д. Динаміка громадянської активності та рівня довіри в Україні. *Український соціум*. 2020. № 1 (72). С. 162–185.
3. Бойко Н. Громадянська активність онлайн: до соціологічного портрету українського користувача інтернету. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*. Серія «Політологія. Соціологія. Право». 2018. Вип. 1 (37). С. 61–65.
4. Бородін Є., Хохич І. Визначення понять «активність молоді» та «участь молоді» у молодіжній політиці: державно-управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 3 (14). С. 20–28.
5. Букреєва І. Громадянська активність як індикатор соціального капіталу міста. *Габітус*. 2020. Вип. 12. Т. 1. С. 87–91.

6. Костенок І. Громадянська активність на місцях як один з індикаторів інтенсивності муніципальних процесів: український вимір. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 10. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=534>
7. Остапенко М. Громадянська активність як основа формування громадянського суспільства. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2011. Вип. 22. С. 135–143.
8. Равчев О. Громадська активність особистості як особлива форма суспільної взаємодії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12 «Психологічні науки»*. 2015. Вип. 2 (47). С. 121–126.
9. Татай Е. Громадянська активність як політичне явище: уточнення визначення. *Evropský politický a právní diskurz. European political and law discourse*. 2020. Vol. 7. Iss. 6. P. 136–147.
10. Шамич О. Підлітки та їх громадська активність. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими проблемами : збірник наукових праць*. 2013. № 10 (12). С. 107–119.

REFERENCES

1. Babkina M.I. (2012). Formuvannya aktyvnoyi hromadyans'koyi pozytsiyi osobystosti pidlitka v sotsial'nomu aspekti [The forming of active civic position of teenager in the social aspect]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya, pedahohiky ta psykholohiyi – Actual problems of public administration, pedagogy and psychology*. Vol. 2 (7). P. 268–272 [in Ukrainian].
2. Balakireva O.M., Dmytruk D.A. (2020). Dynamika hromadyans'koyi aktyvnosti ta rivnya doviry v Ukrayini [Trends in civic engagement and the trust level in Ukraine]. *Ukrayins'kyy sotsium – Ukrainian society*. Vol. 1 (72). P. 162–185 [in Ukrainian].
3. Boiko N. (2018). Hromadyans'ka aktyvnist' onlayn: do sotsiolohichnoho portretu ukrayins'koho korystuvacha internetu [Online civil activity: to sociological portrait of Ukrainian Internet users]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiya. Sotsiolohiya. Pravo – Bulletin of NTUU "KPI". Politology. Sociology. Right*. Vol. 1 (37). P. 61–65 [in Ukrainian].
4. Borodin Ye., Hohich I. (2012). Vznachennya ponyat "aktivnist molodi" ta "uchast molodi" u molodizhnyi polititsi: derzhavno-upravlinskiy aspekt [Defining the concepts "youth activity" and "youth participation" in youth policy: state-administrative aspect]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya – State administration and local self-government*. Vol. 3 (14). P. 20–28 [in Ukrainian].
5. Bukrieieva I.V. (2020). Hromadyans'ka aktyvnist' yak indyikator sotsial'noho kapitalu mista [Civil activity as an indicator of the city's social capital]. *Habitus*. Issue 12. Vol. 1. P. 87–91 [in Ukrainian].
6. Kostenok I.V. (2012). Hromadyans'ka aktyvnist' na mistsyakh yak odyin z indyikatoriv intensyvnosti munitsypal'nykh protsesiv: ukrayins'kyy vymir [Local civic activity as one of the indicators of the intensity of municipal processes: the Ukrainian dimension]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok – Public administration: improvement and development*. Vol. 10. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=534> [in Ukrainian].
7. Ostapenko M. (2011). Hromadyans'ka aktyvnist' yak osnova formuvannya hromadyans'koho suspil'stva [Civil activity as a basis for the formation of civil society]. *Suchasna ukrayins'ka polityka. Polityky i politolohy pro neyi – Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her*. Vol. 22. P. 135–143 [in Ukrainian].
8. Ravchev O.M. (2015). Hromads'ka aktyvnist' osobystosti yak osoblyva forma suspil'noyi vzayemodiyi [Social activity of an individual as a special form of social interaction]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov*. Issue 12: Psychological Sciences. Vol. 2 (47). P. 121–126 [in Ukrainian].
9. Tatai E. (2020). Hromadyans'ka aktyvnist' yak politychne yavyshe: utochnennia vyznachennia [Civic engagement as a political phenomenon: specification of the definition]. *European political and law discourse*. Issue 6. Vol. 7. P. 136–147 [in Czech Republic].
10. Shamyh O.M. (2013). Pidlitky ta yikh hromads'ka aktyvnist' [Teenagers and their social activity]. *Aktual'ni problemy navchannya ta vykhovannya lyudey z osoblyvymy problemamy. Zbirnyk naukovykh prats' – Actual problems of education and training of people with special problems. Collection of scientific works*. Vol. 10 (12). P. 107–119 [in Ukrainian].